

МЕЛЬНИК О. В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу,
(Національна академія внутрішніх справ)

УДК 343.137.5:343.122:343.131.5:159.923.32
DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.1.34>

РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА УЧАСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ: НАРИС ПРО МОРАЛЬ ОБОВ'ЯЗКУ ТА МОРАЛЬ ПЕРЕКОНАННЯ

У статті проаналізовано запропоновано розглядати місце дитини в світі за таких умов, що сприяли б їх найкращому розвитку. На підтримку цього наведено аргумент Децима Ю. Ювенала, стародавнього римського письменника, про чуттєве ставлення до дитини. Мета статті обґрунтована необхідністю виокремлення під час досудового розслідування кримінального провадження за участю неповнолітніх потерпілих моральних вимог. Акцентується увага на перехідних етапах розвитку відносин, під час змін у парадигмі яких існують проміжки, коли все в очікуванні та безліч ситуацій вирішується відповідно до моральних критеріїв, що є оціночними і в залежності від особи, яка приймає рішення, можуть варіюватися. Так, будь-який прояв моралі вимірюється або мораллю обов'язку чинити саме так, або мораллю переконання на основі здобутого досвіду. Так, для забезпечення реалізації моральних вимог пропонується виділити два види моралі: мораль обов'язку та мораль переконання. Остання завжди виступатиме підґрунтям будь-якої моралі обов'язку. В роботі окреслено ознаки моральних вимог. Ними є: імперативність, усезагальність, усепроникливість, безособовість, неадекватність виражальним засобам. У кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих запропоновано виділити додаткову ознаку моральних вимог – дитиноцентрованість. Дана ознака тісно переплітається з основним міжнародним документом в сфері захисту прав дітей – Конвенції ООН про права дитини. Крім того, підґрунтям для формування такої ознаки стала сумісна праця з М. Поповичем, в якій запропоновано нову засаду кримінального провадження – дитиноцентризм. Водночас акцентується увага на відомих працях Лена Л. Фуллера та Генрі Сіджвіка, знаних моралістів свого часу. Робота «Мораль права» Лена Л. Фуллера є класикою інтегративної юриспруденції, що спонукала і нас до певних висновків. Зроблено підсумок про аксіологічне значення взаємозв'язку моралі переконання та моралі обов'язку, їх взаємопроникливість.

Ключові слова: розслідування кримінальних правопорушень, неповнолітній, потерпілий, моральні вимоги, моральні засади, мораль обов'язку, мораль переконання, дружній до дитини, злісне невиконання обов'язків, догляд за дитиною.

Semotiuk S. D. Investigation of criminal proceedings involving minor victims: an essay on the morality of duty and the morality of conviction

The article analyzes and proposes to consider the child's place in the world under such conditions that would contribute to their best development. In support of this, the argument of Decimus Juvenal, an ancient Roman writer, about the sensual attitude towards the child is given. The purpose of the article is justified by the need to distinguish moral requirements during the pre-trial investigation of criminal proceedings involving minor victims. Attention is focused on the transitional stages

of the development of relations, during the changes in the paradigm of which there are gaps, when everything is pending and many situations are resolved according to moral criteria, which are evaluative and can vary depending on the person who makes the decision. Thus, any manifestation of morality is measured either by the morality of the obligation to do exactly that, or by the morality of conviction based on the experience gained. Thus, to ensure the implementation of moral requirements, it is proposed to distinguish two types of morality: the morality of duty and the morality of conviction. The latter will always be the basis of any moral obligation. The work outlines the signs of moral requirements. They are: imperativeness, universality, omnipresence, impersonality, inadequacy of expressive means. In criminal proceedings involving minor victims, it is proposed to highlight an additional feature of moral requirements – child-centeredness. This sign is closely intertwined with the main international document in the field of protection of children's rights – the UN Convention on the Rights of the Child. In addition, the basis for the formation of such a sign was the work of modern scientists M. Popovych and O. Melnyk, who proposed a new basis for criminal proceedings – child-centrism. At the same time, attention is focused on the famous works of Len L. Fuller and Henry Sidgwick, well-known moralists of their time. Len L. Fuller's work "Morality of Law" is a classic of integrative jurisprudence, which led us to certain conclusions. A summary of the axiological significance of the relationship between the morality of belief and the morality of duty, their mutual penetration, is made.

Key words: *criminal investigation, minor, victim, moral requirements, moral principles, morality of duty, morality of conviction, child-friendly, malicious neglect of duty, child care.*

Вступ. Ще з давніх давен Децим Юній Ювенал [1], викривач пороків свого часу, знаний мораліст, автор великої кількості сатир, стверджував, що *maxima debetur puero reverentia* (з лат. – до дитини необхідно ставитися з найбільшою повагою). Визначаючи таким чином місце дитини в світі, автор з обережністю натякав на необхідність побудови таких відносин, що сприяли б якнайкращому розвитку дитини, його становленню та формуванню.

Наразі в сучасній Україні, напевно, немає жодної дорослої людини, яка б могла заперечити такому твердженню. Воєнний стан в державі відновлює розуміння значущості реалізації та дотримання прав дітей, особливо, якщо ці діти стають потерпілими у кримінальному провадженні. Але, як завжди буває в перехідні етапи, під час змін парадигми існують проміжки, коли все в очікуванні та безліч ситуацій вирішується відповідно до моральних критеріїв, що є оціночними і в залежності від особи, яка приймає рішення, можуть варіюватися. Так, будь-який прояв моралі вимірюється або мораллю обов'язку чинити саме так, або мораллю переконання на основі здобутого досвіду.

Постановка завдання. Метою наукового пошуку та аналізу кримінальних процесуальних відносин постають особливості реалізації моралі обов'язку та моралі переконання у кримінальних провадженнях за участю неповнолітніх потерпілих як особливо вразливої категорії. Їх тісному конгломерату приділено наукову увагу особливо в умовах воєнного стану.

Результати дослідження. Як ми зазначали ще в 2006 році, «образ сучасної особи, яка здійснює правоохоронні чи кримінальні процесуальні функції, повинен уособлювати високі морально-етичні якості, ідейну переконаність, освіченість. Розвинену здібність мислення, емоційну досконалість. Зовнішнім виглядом духовного багатства такої людини, її внутрішнього світу є культура поведінки, вміння поводитися з людьми. Насамперед, такі якості як ввічливість, витримка, тактовність, скромність, дисциплінованість, взаємоповага і взаємодопомога мають бути притаманні посадовим особам органів, що здійснюють функції кримінального процесу... Великі вчені-юристи минулого, наприклад, Протагор, були і філософами, і психологами водночас. Вони усвідомлювали, що зрозуміти природу людини

можливо лише виявивши норми й цінності її життя. Оскільки людина є мірою всіх речей, вона є найважливішою цінністю й головним багатством суспільства» [2, с. 26].

Однією з етичних категорій є моральна вимога як результат реалізації спільного, що має прояв у приписах, правилах, заповідях, нормах, та з'ясування їх фундаментальної значущості. Об'єктивним початком будь-якої моральної вимоги є історична необхідність діяти згідно з відпрацьованими суспільством неписаними нормами, без дотримання яких неможливе досягнення гармонізації суспільства чи будь-якого розвитку. В свою чергу, моральні вимоги об'єктивно обумовлюються тією сферою, де вони можуть бути застосовані та мають свою продуктивність.

Як зазначає М. Тофтун, «моральні вимоги до вченого відрізняються від аналогічних вимог до підприємця, оскільки кожна людина належить до певних спільнот (національних, соціальних, зокрема, професійних, релігійних тощо), то це позначається на інтеріоризації нею загальних моральних вимог у специфічні самовимоги... Якби моральні вимоги вважалися непорушними кожною людиною, то щодо прогресу моралі не могло б бути й мови. Проте вони час від часу піддаються сумніву, уточнюються, а іноді й відкидаються» [3, с. 383].

Неможливо не погодитися з такою точкою зору вченого, оскільки мораль доволі рухлива, дуже динамічна в залежності від історії розвитку та суб'єкта застосування тих чи інших правил.

Щоб розібратися з мораллю переконання та мораллю обов'язку осіб, які ведуть кримінальні провадження за участю неповнолітніх потерпілих, розмежувати їх та визначити характеристику, спробуємо виділити уніфіковані риси (ознаки) проявів всіх моральних вимог, оскільки, як стверджували стародавні греки, *ex ungue leonem (cognoscere)* (з лат. – лев пізнається кігтями).

Спільними для всіх видів моральних вимог, як зазначає один із дослідників цього напрямку науки, є такі ознаки:

- « – імперативність (моральні вимоги формулюються в наказовому способі, вони категоричні, безумовні);
- усезагальність (поширеність на всіх людей, безвідносно до їх соціального становища, расової, національної чи релігійної належності);
- усепроникливість (підпорядкованість моральній оцінці кожної дії, кожного вчинку людини);
- безособовість (моральні вимоги не ґрунтуються на волі конкретного суб'єкта);
- неадекватність виражальним засобам (адресується моральна вимога не так розуму людини, як її почуттям та уявленням, проте виражається в раціональній формі – у формі судження. Людина... повинна визнати її ...серцем, тобто як добро)» [3, с. 384].

На наше переконання, перетворення (інтеріоризація) моральних вимог в моральний обов'язок складний процес, що вимагає підсиленої уваги.

Водночас, якщо говорити про моральні вимоги як орієнтири для спілкування осіб, які ведуть процес, із потерпілою дитиною, то цілком можливо, згадуючи запропонований авторами М. Поповичем та О. Мельник принцип дитиноцентризму [4; 5], запропонувати розглядати у кримінальному процесі додатковою ознакою моральних вимог – дитиноцетрованість як орієнтованість на кращі інтереси дитини відповідно до тих зобов'язань, що взяла на себе Україна у зв'язку з ратифікацією Конвенції про права дитини.

Так, ст. 3 першого й основного міжнародного документу обов'язкового характеру щодо прав дітей визначає спрямованість держав-підписантів в такому змісті: «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, *першочергова увага* приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини» [6].

Отже, мораль переконання та мораль обов'язку. Дозволимо собі звернутися до праці відомого американського юриста та філософа права Лона Л. Фуллера «Мораль права» [7], що була опублікована вперше у 1964 році та викликала неабиякий резонанс у зв'язку з тим,

що представляла не лише історичну зацікавленість. В своєму роді дана праця належить до інтегративної юриспруденції, завдяки чому викликала поклик серця й в нас.

Лон Л. Фуллер пропонує розуміти центральну істину: щоб зрозуміти закон, необхідно розуміти «хворобу суспільства», для лікування якої він створений, тобто розглядати все в системі. Антиподом виступає так звана атомістична концепція наміру, вона заснована на вказівках. Такий намір передбачає, що розум спрямований на окремі елементи, а не на загальну ідею, на окремі фактичні ситуації, а не на цінність для людей, яка може бути спільною для цих ситуацій [8].

Мораль переконання. Відповідно до тлумачного словника термін «переконання» означає те, що це «тверда впевненість, певність у чому-небудь; віра в щось; система, сукупність поглядів; світогляд» [9, с. 913]. Фактично сама по собі мораль переконання діє «творчо» (спонукає до творчості), оскільки вона змушує виходити за межі обов'язку чинити відповідно до правил, норм та першочерговим може ставити прагнення до особистої влади.

Мораль обов'язку. Відповідно термін «обов'язок» означає «те, що треба беззастережно дотримуватися, що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи з власного сумління; певний обсяг роботи, сукупність справ, межі відповідальності і т. ін., що визначаються відповідним званням, посадою, родинним станом тощо» [9, с. 813].

Очевидним є той факт, що мораль обов'язку має своє походження з моралі переконання. Мораль обов'язку будь-якої особи, яка веде кримінальне провадження за участю дітей, є, передусім, мораллю переконання. Водночас мораль переконання не завжди може переходити в мораль обов'язку. Крім цього, в своїх роботах Генрі Сіджвік [10], англійський філософ, один із засновників і перший президент Товариства психологічних досліджень, член Метафізичного товариства згадував про бездіяльну байдужість як про порушення моралі обов'язку. Нагадаємо, що чинний КПК України також апелює подібними категоріями, зокрема, гл. 26 «Оскарження рішень, дій чи бездіяльності під час досудового розслідування» [11, с. 258].

Іншими словами, мораль обов'язку має відношення до життя людини в суспільстві (наприклад, слідчого під час проведення слідчої (розшукової) дії). Водночас як мораль переконання завжди являє собою проблему взаємин людини з собою (наприклад, чи допитувати травмовану, виснажену психологічно потерпілу дитину одразу після скоєного кримінального правопорушення, коли вкрай важлива орієнтуюча інформація про злочинця, а інших можливостей її з'ясувати немає?). Мораль переконання – це завжди розмова з собою наодинці, внутрішня розумова діяльність особи, яка веде процес, його, так би мовити, голос сумління.

Для забезпечення виконання моралі обов'язку О. Марінушкіна виділяє дотримання таких принципів у спілкуванні з потерпілими дітьми: повага до особистості, захист людських прав, почуття відповідальності, чесність та відвертість щодо обстежуваного, обережність щодо використання методів і процедур, професійна компетентність, твердість у досягненні мети втручання, наукове обґрунтування мети [12, с. 30].

Водночас, вимога моралі обов'язку спрямована також і на внутрішні переконання інших суб'єктів, не лише тих, хто веде кримінальний процес. Яскравим прикладом є розслідування уповноваженими особами злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку та піклування. В такому випадку мораль обов'язку має своє втілення не лише в діях посадових осіб, а й в діях, наприклад, законного представника дитини, а, точніше, в його можливій бездіяльності.

Разом з тим, невіршеними залишаються сьогодні багато питань, що відносяться до сфери морального вибору. Наприклад, уповноважена особа повинна зробити вибір між психологом або педагогом під час допиту дитини. Питання стоїть в площині етики і доволі часто вирішується хоч і по закону, але проти етичних міркувань. Так, М. Попович зазначав, що «участь психолога для потреб кримінального провадження ефективніше участі педагога, оскільки останнього практичні підрозділи частіше всього залучають формально, тобто «беруть» в процес буквально першого, хто зустрівся в найближчій школі. Таким чином, під час допиту неповнолітнього потерпілого має бути обов'язковою, а не факультативною

участь саме психолога. В той же час, на практиці наразі відповідно до норм кримінального процесуального законодавства є можливість вільного вибору між педагогом та психологом. І оскільки психологів набагато менше, то представники органів досудового розслідування залучають тих, кого залучити швидше, тобто педагога. Звісно, в такому випадку «страждатиме» також й ефективність кримінального провадження, його результативність» [13, с. 250].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що моральні засади є значущими для кримінального провадження за участю неповнолітніх потерпілих. Під час формування обох видів моралі переконання є підґрунтям будь-якої моралі обов'язку, а переконання та обов'язок взаємопов'язані між собою як загальне та часткове. Водночас у питаннях розслідування кримінальних правопорушень за участю дітей характерною ознакою моральної вимоги є її дитиноцентрованість, що полягає у дотриманні інтересів, дружніх до дитини та встановленні першочерговості виконання завдань кримінального провадження за участю дітей.

Список використаних джерел:

1. Децим Юній Ювенал. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія* : [сайт]. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%AE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%B0%D0%BB>.
2. Мельник О. В. Моральні засади доказування у досудових стадіях кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук :12.00.09. Київ, 2006. 222 с.
3. Тофтул М.Г. Енциклопедичний словник з історії та теорії моралі: словник / М.Г. Тофтул. – Житомир: Вид. Євенок О.О., 2015. – 656 с.
4. Допит малолітнього або неповнолітнього потерпілого: монографія / Попович М.В. Мельник О.В. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2024. – 184 с.
5. Попович М.В. Синергетичний осередок як невід'ємна складова прояву дитиноцентризму під час допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні України. *Право і суспільство*. 2022. № 5. С. 258–263.
6. Конвенція ООН про права дитини: прийнята 20 листоп. 1989 р. ; ратифікована постановою Верховної Ради України від 27 лют. 1991 р. № 789-ХІІ. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
7. Мораль права. *Вікіпедія. Вільна енциклопедія* : [сайт]. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%B0%D0%BB%D1%8C_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0
8. Fuller, «American Legal Realism», 82 *University of Pennsylvania Law Review* 429, 443-447 (1934).
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. І голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. – 1736 с.
10. Sidgwick, *Outlines of the History of Ethics* (1949), p. 129.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України. Офіційний текст. Київ: Юрінком Інтер, 2024. 514 с.
12. Марінушкіна О. Є. *Порадник практичного психолога* / О. Є. Марінушкіна, Ю. О. Замазій. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 240 с. (Психологія виховання).
13. Попович М.В. Взаємодія слідчого (дізнавача) з оперативним співробітником у кримінальних провадженнях за участю неповнолітнього потерпілого. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 247-252.

